

การเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องของสังคมญี่ปุ่น

รศ.ยูพา คลั่งสุวรรณ
ณรงค์ศักดิ์ พิชญพิศุทธิ์
จิราภรณ์ ทองทวี
จินะ วรยุทธนาการ
วราลี ศิริมูล
วีณา ชคัตตทยาพงษ์
ภาณิการ์ สุรังสิกุล
กฤติกา ตั้งนิมมานนรดี

ปัจจุบันญี่ปุ่นเป็นประเทศที่เรารู้จักในภาพของสังคมมนุษย์
อุตสาหกรรม ที่มีความทันสมัย มีความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีใหม่ๆ มี
ระบบเศรษฐกิจที่เป็นส่วนสำคัญของโลก ทำให้ญี่ปุ่นถูกจัดเป็นชาติเอเชียหนึ่งที่
ทัดเทียมประเทศตะวันตก

ขบวนแห่ที่แสดงให้เห็น "ความเป็นกลุ่ม"
ของคนญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นถูกมองจากโลกภายนอกว่า เป็นชนชาติที่แสดงออกถึงความเป็นกลุ่มของตนเองเป็นอย่างมาก แยกตัวอยู่โดดเดี่ยวจากชาติอื่น มีความกลมเกลียวกันในพวกพ้องสูง แต่หากศึกษาเรื่องราวในประวัติศาสตร์ จะเห็นว่า “ความเป็นกลุ่ม” นี้เป็นความนึกคิดและการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของคนญี่ปุ่น ตั้งแต่ในอดีต เพราะสังคมญี่ปุ่นพัฒนามาจากสังคมแบบเกษตรกรรม และอิทธิพลของคำสอนตามตำหรับของขงจื้อ และหากเราพิจารณาอีก จะทำให้ทราบว่า “ความเป็นกลุ่ม” นี้ เป็นสิ่งสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการธุรกิจ และเป็นประเทศที่มีประสิทธิภาพในปัจจุบัน

ยุคสมัยเปลี่ยนสังคมญี่ปุ่นก็เปลี่ยนไป ทฤษฎีวิวัฒนาการมักจะมี ความหมายในแง่ของการเปลี่ยนแปลงจากแบบง่ายไปยาก แบบที่ต่อความเจริญไปเป็นแบบที่เจริญ บัจฉัยทางเศรษฐกิจมีบทบาทต่อระบบโครงสร้างทางสังคม เมื่อประชากรเพิ่ม ความต้องการผลผลิตก็เพิ่มตามขึ้นมา เมื่อสังคมมีขนาดใหญ่ขึ้น วิธีการผลิตก็ต้องเปลี่ยนเพื่อให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการปฏิวัติเกษตรกรรม เกิดชนชั้นและกลายเป็นเมืองขึ้น ญี่ปุ่นก็เช่นเดียวกัน เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ระบบเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลง อีกทั้งอิทธิพลจากชาติตะวันตกที่บีบบังคับให้ญี่ปุ่นต้องเปิดประเทศ ในช่วงศตวรรษที่ 18 -19 และการตกอยู่ภายใต้การครอบครองของพันธมิตรหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเราจะได้ศึกษาเป็นเรื่องๆต่อไป

1. การเปลี่ยนแปลงทางชนชั้นของญี่ปุ่น

ในอดีต สังคมญี่ปุ่นเป็นระบบศักดินา มีจักรพรรดิเป็นผู้ปกครองประเทศ ต่อมาสมัยเอโดะ ญี่ปุ่นได้มีการจัดลำดับชนชั้นทางสังคมออกเป็น 4 ชนชั้น คือ นักรบ (shi) ชาวนา (no') ช่างฝีมือ (ko') และพ่อค้า (sho') ซึ่ง "ชนชั้นนักรบ" จัดเป็นชนชั้นที่สูงสุดในสังคม มีอำนาจในสังคมและทำหน้าที่ปกครองประเทศ ชนชั้นพ่อค้าเป็นชนชั้นที่ต่ำสุดในสังคม ต่อมาในปลายสมัยเอโดะ สถานภาพและบทบาทของชนชั้นนักรบลดลง และเสื่อมสลายไปในยุคเมจิ ชนชั้นพ่อค้าขึ้นมามีบทบาทและอำนาจทางสังคมแทน จักรพรรดิกลับมาเป็นประมุขของประเทศ

ชนชั้นนักรบ

จากการศึกษา จะเห็นว่า การที่นักรบขึ้นมามีอำนาจในสังคมและปกครองประเทศแทนจักรพรรดินั้น นอกจากความเสื่อมถอยของราชสำนัก

ความขัดแย้งเรื่องการสืบราชสมบัติและความขัดแย้งภายในตระกูลขุนนาง ทำให้เกิดการสู้รบระหว่าง 2 ฝ่าย หรือที่รู้จักกันในสงครามโฮเจน (Hogen)¹ แล้วนั้น เพราะนักรบเป็นชนชั้นที่วิวัฒนาการมาจากความสัมพันธ์แบบศักดินาระหว่างเจ้าของที่ดินรายใหญ่และผู้เช่าที่ดิน ผู้เช่าที่ดินและเจ้าของที่ดินรายเล็กจะต้องรับใช้เจ้าของที่ดินรายใหญ่ในยามวิกฤติด้วยการเป็นทหาร ซึ่งคนเหล่านี้ต่อมาได้พัฒนากลายเป็น“ซามูไร” และเมื่อระยะเวลาผ่านไป นักรบกลุ่มต่างๆได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มนักรบขนาดใหญ่ที่มีอำนาจ เพราะความสัมพันธ์ในความเป็นเครือญาติและการสืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนางในราชสำนักหรือเชื้อพระวงศ์ ทำให้นักรบมีฐานทางเศรษฐกิจหรือผลผลิตมาก เพราะมีที่ดินขนาดใหญ่อยู่ในครอบครอง มีบริวารมากขึ้นจนมีอิทธิพลเหนือดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวาง จนเข้าไปมีบทบาททางการเมืองการปกครองในราชสำนัก

¹ สงครามโฮเจน (Hogen) เกิดขึ้นจากความขัดแย้งเรื่องการสืบราชสมบัติระหว่างจักรพรรดิโกะ จิราควะ (คศ.1127 – 92) และอดีตจักรพรรดิฟู โตะกุ (1119-64) และความขัดแย้งภายในตระกูลฟูจิواره ทำให้เกิดการสู้รบระหว่าง 2 ฝ่าย ผลการสู้รบปรากฏว่า ฝ่ายของจักรพรรดิโกะ วิชาควะ เป็นฝ่ายชนะ ซึ่งส่งผลให้นักรบตระกูลไทรทะ คือ ไทรทะ คิโยโมริ ซึ่งเป็นฝ่ายสนับสนุนจักรพรรดิโกะ วิชาควะ มีอำนาจเด็ดขาดในราชสำนักในเวลาต่อมา

ชนชั้นพ่อค้า

ส่วนการขึ้นมาธิบดีบาทและอำนาจทางสังคมของชนชั้นพ่อค้าแทนชนชั้นนักรบ ในปลายสมัยเอโดะ (โทะกุงะวะระ) นั้น เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญ ระบบซันคิน โคตะอิ (Sankin Kotai) ทำให้ไคเมียวแคว้นต่างๆ มีระบบเศรษฐกิจดีขึ้นเพราะขายของได้ มีการใช้เงินตราเพิ่มมากขึ้นในการค้ารวมทั้งเมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้น เกิดการขยายเป็นเมืองใหญ่ แต่ทรัพยากรทางเกษตรมีจำกัด ทำให้คนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพพ่อค้าเป็นจำนวนมาก การใช้จ่ายอย่างฟุ้งเฟ้อของชนชั้นนักรบ ทำให้ทั้งไคเมียวและซามูไรต้องการเงินมากกว่าผลผลิตทางการเกษตร ต่างจึงตกเป็นลูกหนี้ของชนชั้นพ่อค้า บางคนยอมให้พ่อค้าเข้ามาร่วมตระกูลซามูไรเพื่อใช้หนี้หรือทำให้ตนเองมีฐานะมั่งคั่งขึ้น พ่อค้ามีเงินที่จะซื้อที่ดินใหม่ไว้ครอบครอง ความร่ำรวยทำให้ชนชั้นพ่อค้ามีอำนาจทางสังคมและทางการเมืองสูงขึ้น นอกจากนั้นการที่ประเทศสงบร่มเย็นในยุคสมัยนี้ จึงไม่มีความจำเป็นในการพึ่งพานักรบในการสู้รบอีก ทำให้ชนชั้นนักรบค่อยๆ ตกต่ำลง

ในสมัยเมจิ ญี่ปุ่นถูกบีบบังคับทางการเมืองจากชาติตะวันตก ทำให้ต้องเปิดประเทศและเกิดการปฏิรูปเมจิ เพื่อนำพาประเทศเข้าสู่ความทันสมัยและเร่งพัฒนาทางเศรษฐกิจให้ทัดเทียมกับชาติตะวันตก สถาบันเศรษฐกิจได้ถูกอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโลกชักนำให้มีลักษณะเน้นการเพิ่มการผลิตทั้งในเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและการแสวงหากำไร การปกครองโดยรัฐและทหารในระบบฟิวทัล อาจไม่เป็นผลดีต่อญี่ปุ่นอีกต่อไป ทำให้บทบาทของชนชั้นนักรบสิ้นสุดลงในยุคสมัยเมจิ

2. การเปลี่ยนแปลงของระบบครอบครัวและสังคมหมู่บ้าน

ระบบครอบครัวของญี่ปุ่นและสังคมหมู่บ้าน ก่อตัวขึ้นท่ามกลางการใช้ชีวิตในสังคมแบบเกษตรกรรม ซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์แบบครอบครัว หมายความว่า บิดเจกชนสามารถเป็นอิสระได้จากครอบครัว และครอบครัวมีความสำคัญมากกว่าสมาชิกที่อยู่ร่วมกัน

ครอบครัว หรือ “อิเอะ” ทำให้พ่อหรือพี่ชายคนโตที่รับสืบทอด “พ่อบ้าน” ต่อ เป็นผู้รับผิดชอบทุกเรื่องในครอบครัวและมีอำนาจสูงสุด นอกจากนี้ระบบอิเอะ ยังมีโครงสร้างการแบ่งและจัดสถานะของ “บ้านหลัก” หรือ Honke และ “บ้านสาขา” หรือ Bunke โดยผูกพันกันไว้ด้วยจิตสำนึก การอุปถัมภ์แบบพ่อ-ลูก นาย-บ่าว กล่าวคือ เมื่อลูกชายคนที่ 2 และ 3 แต่งงานแยกครอบครัวออกไปจากบ้านหลัก ก็จะจัดอยู่ในสายบ้านสาขา หรือแม้แต่คนที่เข้ามาทำงานให้กับครอบครัว ก็กลายเป็นสมาชิกของครอบครัว ทำให้ครอบครัวญี่ปุ่นมีลักษณะเป็นครอบครัวขนาดใหญ่

ภายหลังการปฏิรูปสมัยเมจิ ครอบครัวและหมู่บ้านยังคงอยู่ร่วมกัน มีความร่วมมือในการเก็บเกี่ยวและการเพาะปลูก เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มทำการผลิต เป็นต้น แต่เมื่อประชากรในชนบทมีมากขึ้น ชาวนาจึงอพยพเข้าเมืองเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ทำให้ระบบครอบครัวนิยมไม่จำกัดอยู่เฉพาะแต่ในบ้านหรือในหมู่บ้านเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวคิดในการจัดการบริหารธุรกิจต่อมา

การบริหารธุรกิจยังใช้แนวคิดระบบครอบครัวอยู่ ให้คนงานมีความจงรักภักดีและทำงานให้กับบริษัทอย่างเต็มที่ ในยุคเมจิ สภาพเศรษฐกิจเจริญรวดเร็ว กลุ่มธุรกิจครอบครัวเริ่มมีมากขึ้น ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานมากขึ้น บริษัทไม่ยอมให้แรงงานที่บริษัทฝึกอบรมมาและมีฝีมือไปอยู่บริษัทอื่น จึงดึงดูดคนงานไว้ เช่น การให้สวัสดิการต่างๆ การจ้างงานตลอดชีพ ดังนั้นแนวคิดระบบครอบครัวนิยมจึงทำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจในโรงงาน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความกลมเกลียวระหว่างกัน ทำให้แรงงานและบริษัทในญี่ปุ่นมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษา จะเห็นได้ว่า ระบบครอบครัว หรือ "อิเอะ" เกิดการสั่นคลอนลง ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากความสูญเสียและความยากจนทำให้คนญี่ปุ่นไม่สามารถดำรงชีพจากภายในอิเอะอย่างก่อนหน้านี้ได้ จำนวนสมาชิกในครอบครัวลดลง ซึ่งมีแนวโน้มไปสู่การเป็นครอบครัวเดี่ยว สถานภาพที่เหนือกว่าของ "พ่อบ้าน" ก็ลดลง จนนำไปสู่ความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย อันเนื่องมาจากการได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นและเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ความคับแคบของพื้นที่อยู่อาศัยภายหลังสงคราม ทำให้สมาชิกภายในบ้านเมื่อแต่งงานแล้ว แยกออกไปอยู่อย่างอิสระ ไม่อยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่เหมือนเดิม รวมทั้งอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เกิดการทำอาชีพอื่นนอกเหนือเกษตรกรรม ทำให้การรวมตัวของสมาชิกในครอบครัวและชาวบ้านเกิดช่องว่าง และการขยายตัวของหมู่บ้านสู่ความเป็นชุมชนเมือง ทำให้สังคม

หมู่บ้านเกิดความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมากขึ้น กิจกรรมส่วนรวมของหมู่บ้านจึงลดลง

ครอบครัวขนาดเล็กของคนญี่ปุ่น

แม้ว่าจะเกิดการสลายตัวของระบบอึเอะ แต่ก็เป็น การเชื่อมสลายในด้านรูปธรรม แต่ในส่วนของจิตสำนึก การเลี้ยงดูพ่อแม่ที่แก่ชรา การสืบสกุลของอึเอะ ต่อจากบรรพบุรุษ ระบบการอุปถัมภ์ระหว่างรุ่นพี่-รุ่นน้อง หัวหน้า-ลูกน้อง ฯลฯ ยังมีอยู่ในสังคม สะท้อนให้เห็นว่า ระบบอึเอะยังคงดำรงอยู่ในความคิดของคนญี่ปุ่น และระบบนี้ก็มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดลักษณะโครงสร้างของ “กลุ่ม” ในสังคมญี่ปุ่น

3. การเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษา

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งช่วงแรกของการศึกษาในอดีตนั้น รัฐบาลให้การสนับสนุนและจำกัดอยู่ในบรรดากลุกลานของชนชั้นปกครองเท่านั้น การศึกษาในรูปแบบเดิมเน้นการเรียนรู้หลักคำสอนตามตำหรับขงจื้อ การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น

การปฏิรูปการศึกษาของญี่ปุ่นครั้งที่ 1 (ปี 1868)

หลังจากญี่ปุ่นได้เปิดประเทศในสมัยเมจิ ผู้นำในขณะนั้นตระหนักว่าการศึกษานับเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำพาประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่ ทัดเทียมกับชาติตะวันตกได้ ดังนั้นจึงจัดให้มีการปฏิรูประบบการศึกษา (ค.ศ. 1868 – 1880) โดยใช้นโยบายการส่งเด็กหนุ่มไปยังประเทศอุตสาหกรรม เพื่อที่จะได้นำสิ่งที่เรียนรู้มาพัฒนาประเทศ และการนำผู้ที่มีความรู้ความสามารถจากสหรัฐอเมริกามาถ่ายทอดความรู้ด้านเทคโนโลยีให้แก่ คนญี่ปุ่น รวมทั้งการที่รัฐบาลเมจิได้ประกาศแผนระบบการศึกษาใหม่สู่ประชาชน (กะคุเสอิ) ซึ่งมีเค้า

โครงสร้างพื้นฐานมาจากกระบวนโรงเรียนของฝรั่งเศส เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ที่จำเป็นต่ออาชีพการงานในอนาคต

อย่างไรก็ตาม แผนการปฏิรูปการศึกษา (กะคุเสอิ) ไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก เพราะประชาชนต้องเสียค่าใช้จ่ายในการศึกษาเอง ครอบครัวชาวนายยังต้องการแรงงานเด็กในการดูแลน้อง หรือช่วยพ่อแม่ทำงาน รวมทั้งตำราที่สอนเป็นตำราที่แปลมาจากตะวันตกและครูผู้สอนก็ไม่มีความรู้ในเรื่องที่จะสอนดี จนกระทั่งได้มีการล้มเลิกแผนการศึกษา (กะคุเสอิ) และออกกฎหมายว่าด้วยโรงเรียนประถมศึกษา กฎหมายว่าด้วยการฝึกหัดครู จึงทำให้ระบบการศึกษาทั่วประเทศเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น ในสมัยที่นายโมริ อาริโนะริ (Mori Arinori 1847 – 1889) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการคนแรกของญี่ปุ่น

การปฏิรูปการศึกษาครั้งที่ 2 (หลังจากปี 1945)

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาจัดการระบบการศึกษาของญี่ปุ่นใหม่ทั้งหมด ทำให้ระบบการศึกษามีแนวทางในการปลูกฝังให้ประชาชนมีความเป็นประชาธิปไตย เน้นให้มีความเคารพในสิทธิส่วนบุคคล มีความเสมอภาคทางการศึกษา จัดให้มีการศึกษาแบบสหศึกษา ขยายเวลาการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี และให้มีการศึกษาทั่วไปในมหาวิทยาลัย

จะเห็นได้ว่า จากการปฏิรูปการศึกษาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งเสริมให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น คนญี่ปุ่นนิยมส่งลูกหลานของตนเองเข้ามาเรียนหนังสือมากขึ้น ส่งผลให้ญี่ปุ่นพ้นจากการเป็นสภาพประเทศด้อยพัฒนาได้อย่างรวดเร็ว

การปฏิรูปการศึกษาครั้งที่ 3 (ตั้งแต่ปี 1980)

เมื่อญี่ปุ่นประสบปัญหาคนว่างงาน เพราะเศรษฐกิจชะงักลงในช่วงเวลาหนึ่ง ทำให้ญี่ปุ่นต้องปฏิรูปการศึกษาอีกครั้ง เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในการศึกษาและปรับปรุงให้เข้ากับยุคสมัย เนื่องจากสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนไปของญี่ปุ่น การที่สังคมญี่ปุ่นมีแนวโน้มเป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มมากขึ้น และความเจริญของสังคมเมืองได้ขยายมากขึ้น จึงทำให้ความร่วมมือร่วมใจกันของครอบครัว หรือผู้คนในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ด้วยกัน ที่ช่วยอบรมสั่งสอนเด็กให้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่น มีความเข้มงวดต่อตัวเองได้ตกต่ำหรือหายไป ส่งผลให้เด็กญี่ปุ่นกลายเป็นคนที่มีปัญหาทางจิตใจและส่งผลกระทบต่อการศึกษา เช่น การกระทำที่รุนแรงและก้าวร้าวในโรงเรียนและรุนแรงกับครู การกลั่นแกล้งเพื่อน และการปฏิเสธการมาโรงเรียน อีกทั้งระบบการศึกษาในขณะนั้นให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกันในการศึกษามากเกินไป ทำให้เด็กไม่รู้จักคิดทำอะไร ความสามารถเฉพาะตัวของเด็กแต่ละคนถูกมองข้ามไป ตลอดจนปัญหาการแข่งขันที่รุนแรงเพื่อให้สอบเข้ามหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงได้

ปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้รัฐบาลต้องผ่อนคลายนโยบายการศึกษา และปฏิรูปการศึกษาให้เป็นระบบที่เด็กสามารถเลือกเรียนได้หลายสาขาตามความถนัดของแต่ละคน การสอนให้เด็กรู้จักคิดด้วยตนเอง เรียนรู้การใช้ชีวิตในสังคม การยกเลิกการเรียนในวันเสาร์ การปฏิรูปมหาวิทยาลัยและสนับสนุนให้มีการวิจัย

ญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีการปฏิรูปการศึกษา เพราะต้องการพัฒนาตัวเองให้ทัดเทียมชาติตะวันตก กลายเป็นระบบการศึกษาที่เน้นประโยชน์เพื่อชาติหรือรัฐ การศึกษาที่สอน ไม่ใช่เพื่อตัวผู้เรียนจะได้เจริญก้าวหน้าในวิชาชีพ แต่เป็นการศึกษาที่ผู้เรียนต้องศึกษาแล้วกลับมาทำงานให้กับประเทศชาติ (ยูฟา คลังสุวรรณ . "การศึกษาของญี่ปุ่น". ญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 2/2546 หน้า 111)

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการเพิ่มการผลิต ต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญ และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การศึกษาของผู้ปุ่นที่ผ่านมา จึงเป็นการศึกษาที่เน้นการยึดเหียดความรู้ให้คนได้รับความรู้มาก ๆ เพื่อที่จะ ทัดเทียมและสามารถแข่งขันได้กับชาติตะวันตก แต่ในปัจจุบัน ผู้ปุ่นตระหนักว่า ผู้ปุ่นจำเป็นที่จะต้องสร้างคนให้มีความคิดสร้างสรรค์ สร้างระบบการศึกษาที่มี ความหลากหลายและเหมาะสมกับความต้องการในอนาคต

4. การเปลี่ยนแปลงของกฎหมายเกี่ยวกับแรงงานสตรี

ตั้งแต่การปฏิรูปเมจิในปี ค.ศ.1868 ผู้ปุ่นได้ใช้อุตสาหกรรมเป็น เป้าหมายสำคัญในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทำให้ผู้หญิงเริ่มเข้าสู่ ระบบการจ้างงาน โดยส่วนใหญ่เป็นแรงงานทอผ้า ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมหลักของ ผู้ปุ่นในขณะนั้น ต่อมาในปลายศตวรรษที่ 1930 ผู้ปุ่นทำสงครามกับจีนและ รัสเซีย ผู้ชายจำนวนมากถูกส่งไปเป็นทหาร ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้น จนกระทั่งต่อมาได้ขยายตัวเข้าไปทำงานในอุตสาหกรรมของประเทศอื่น ๆ เช่น อุตสาหกรรมบริการ อุตสาหกรรม ค้าปลีก และขายส่งเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ ชัด แรงงานสตรีที่เพิ่มขึ้น เกิดจากความต้องการที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของ ครอบครัวให้ดีขึ้น การศึกษาของผู้หญิงที่สูงขึ้น ภาวะเจริญพันธุ์ต่ำลง ประกอบ กับการทำงานแบบไม่เต็มวันหรือบางเวลา (part-time) ที่เอื้ออำนวยให้ ผู้หญิงเข้ามาทำงานด้านนี้มากขึ้น

แรงงานสตรีในอดีตของญี่ปุ่น

เมื่อบทบาทของผู้หญิงในฐานะแรงงานสตรีมีความสำคัญมากขึ้น รัฐบาลจึงออกกฎหมายเกี่ยวกับแรงงานสตรีออกมา กฎหมายมาตรฐานแรงงาน (ค.ศ.1947) จึงมุ่งเน้นการปกป้องและให้สิทธิพิเศษแก่ผู้หญิงทำงานโดยให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพของผู้หญิง เช่น ห้ามไม่ให้ผู้หญิงทำงานที่เสี่ยงอันตราย ห้ามทำงานเกินเวลา อนุญาตให้ลาพักงานได้ 6 สัปดาห์ก่อนและหลังคลอดบุตร

ในปี ค.ศ. 1972 เศรษฐกิจญี่ปุ่นกำลังเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนเกิดภาวะขาดแคลนแรงงาน รัฐบาลจึงต้องปรับปรุงสวัสดิการในกฎหมายมาตรฐานแรงงาน (ค.ศ.1974) ให้เอื้ออำนวยต่อการทำงานของผู้หญิงทำให้ผู้หญิงสามารถใช้ชีวิตระหว่างการทำงานและการเป็นแม่บ้านควบคู่กันไปได้

ต่อมาเมื่อมีการเรียกร้องความเสมอภาคระหว่างชายกับหญิงในระดับสากล ทำให้รัฐบาลกำหนดกฎหมายความเสมอภาคด้านโอกาสในการทำงานของชายและหญิงในปี ค.ศ. 1986 แต่เนื่องจากกฎหมายฉบับนี้ไม่มีผลในทางปฏิบัติจริง รวมทั้งอัตราการจ้างแรงงานสตรีมีจำนวนเพิ่มขึ้น ช่วงระยะเวลาที่ทำงาน

นานขึ้น และความหลากหลายในงานที่ทำ ทำให้รัฐบาลต้องออกมาปรับปรุงกฎหมายฉบับนี้เป็น “กฎหมายความเสมอภาคด้านโอกาสในการทำงานของชายและหญิงฉบับแก้ไข” (ค.ศ.1999) โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดเตรียมสภาพแวดล้อมการทำงานให้ลูกจ้างหญิงสามารถทำงานได้อย่างเต็มที่เพื่อไม่ให้เกิดการแบ่งแยกทางเพศ ส่งเสริมให้ผู้หญิงสามารถทำงานและมีครอบครัวควบคู่กันไปได้

ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา อิทธิพลของแนวคิด เรื่องความเสมอภาคและเท่าเทียมกันจากตะวันตกได้ซึมซับเข้ามาในสังคมญี่ปุ่น เมื่อสภาพสังคมเปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีความเสมอภาคในการทำงานเท่าเทียมกับผู้ชายมากขึ้น ทำให้สาระสำคัญในกฎหมายเกี่ยวกับแรงงานสตรีหลายฉบับมีเนื้อหาเอื้ออำนวยต่อการทำงานของผู้หญิง แต่ในทางปฏิบัติมีทั้งส่วนที่เป็นไปตามข้อบัญญัติทางกฎหมายและส่วนที่ยังเลือกปฏิบัติอยู่ ทำให้รัฐบาลต้องปรับปรุงการออกกฎหมายเกี่ยวกับแรงงานสตรีเรื่อยมา เพื่อบังคับให้สังคมปรับเปลี่ยนค่านิยมแบบเก่า และยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการทำงานให้มากขึ้น ส่งเสริมให้ผู้หญิงสามารถทำงานและมีครอบครัวควบคู่กันไปได้และเพื่อแก้ไขปัญหาลังคม เช่น ภาวะบุตรน้อยลง และโครงสร้างประชากรที่มีผู้สูงอายุมากขึ้น

5. การเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม

ตั้งแต่ญี่ปุ่นเริ่มปรับปรุงให้เป็นชาติอุตสาหกรรมที่ทัดเทียมกับชาติตะวันตกในสมัยเมจินั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมก็เริ่มเกิดขึ้น จนในช่วง 1950 เกิดมลภาวะจากพิษของทองแดงจากอุตสาหกรรมเหมืองแร่ “โรคมินามาตะ” ที่เกิดจากพิษของสารปรอท “โรคอิไตอิไต” และโรคทางเดินหายใจอัน

เนื่องมาจากมลพิษทางอากาศ ทำให้ประชาชนเริ่มหันกลับมาสนใจด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เห็นได้จากการที่รัฐบาลได้ออกกฎหมายควบคุมมลภาวะหลายฉบับ การจัดตั้งสำนักงานสิ่งแวดล้อม (The environment agency) ในปี ค.ศ. 1971 เพื่อกำหนดนโยบายและวางแผนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ

ความทันสมัยของเครื่องใช้สำนักงาน เช่น คอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร การเพิ่มขึ้นของร้านอาหารประเภท fast food รูปแบบการใช้ชีวิตของคนญี่ปุ่นที่เปลี่ยนไป ทำให้เกิดปริมาณขยะมากขึ้น เช่น เศษกระดาษ กล่องกระดาษ พลาสติก และภาชนะแบบใช้แล้วทิ้งสำหรับใส่อาหาร จากสภาพเศรษฐกิจที่ดีขึ้นทำให้คนญี่ปุ่นมีรายได้สูง สามารถจับจ่ายใช้สอยสินค้าฟุ่มเฟือยที่มีรุ่นใหม่ๆ ออกมา ก็จะมีทิ้งขว้างไป จากปัญหาขยะที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการรณรงค์ให้ประชาชนหันมาจัดการกับขยะโดยการแยกขยะออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ ขยะที่สามารถแยกได้ ขยะที่ไม่สามารถแยกได้ และขยะประเภทที่น่ากลับมาใช้ใหม่ได้ วิธีการจัดการขยะนี้ เรียกว่า "Numazu Method" โดยเฉพาะการนำสิ่งเหลือใช้กลับมาใช้ใหม่ เรียกว่า การรีไซเคิล (Recycle)

ญี่ปุ่นส่งเสริมให้มีกิจกรรมรีไซเคิลอย่างกว้างขวาง เนื่องจากที่ดินมีจำกัดและราคาแพง จึงยากที่จะหาพื้นที่ในการฝังกลบได้ การนำมารีไซเคิลจึงเป็นทางออกที่ดีของปัญหานี้ ซึ่งต่อมารัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกกฎหมายพื้นฐานสำหรับจัดตั้งสังคมบนพื้นฐานของกรรีไซเคิล (The basic law for establishing the recycling based society) เมื่อเดือนพฤษภาคม ปี ค.ศ.2000 นอกจากนั้นยังออกกฎหมายที่กระตุ้นให้เกิดการรีไซเคิลสิ่งต่างๆ เช่น กฎหมายส่งเสริมรีไซเคิลด้านบรรจุภัณฑ์ กฎหมายส่งเสริมรีไซเคิลเครื่องใช้ในบ้าน เป็นต้น ผู้ผลิตสินค้าต้องออกแบบผลิตภัณฑ์ให้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด และจ่ายต่อการรีไซเคิลประชาชนหันมาใช้สินค้ามือสองมากขึ้น

การแยกขยะในประเทศญี่ปุ่นได้กลายเป็นกฎหมายสังคมที่ทุกคนจำเป็นต้องร่วมมือกันปฏิบัติตาม เพราะครอบครัวญี่ปุ่นไม่นิยมจ้างแม่บ้านหรือคนใช้ ถ้าจะจ้างคนใช้ก็หายาก ดังนั้นแม่บ้านจึงมักสอนให้ลูกทำความสะอาดสะอาดบ้านและห้องส่วนตัวด้วยตนเอง รู้จักการแยกขยะและทิ้งในบริเวณหรือภาชนะรองรับขยะได้อย่างถูกต้อง ส่วนโรงเรียนก็ไม่นิยมจ้างภารโรง ดังนั้นนักเรียนแต่ละคนจึงต้องมีหน้าที่สลับกันทำความสะอาดชั้นเรียนเอง

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะกิจกรรมการแยกขยะและรีไซเคิลนั้น นอกจากจะช่วยลดการเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยลงแล้ว ยังเป็นปัจจัยในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นด้วย กล่าวคือ เพิ่มมูลค่าให้กับสิ่งของที่เหลือใช้และช่วยลดปริมาณการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด และนี่ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมมีอยู่ในคนญี่ปุ่น

6. การเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติต่อกลุ่มของคนญี่ปุ่น

“ความเป็นกลุ่ม” ของคนญี่ปุ่นถูกมองว่า บ่มเพาะมาตั้งแต่อดีต ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ความเป็นเกาะ ทำให้เกิดการรวมตัวเป็นชุมชนขนาดเล็ก ช่วยส่งเสริมความเป็นหนึ่งเดียวของสังคม พวกเขาต้องอาศัยอยู่ในประเทศที่มีทรัพยากรและพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกที่จำกัด คนญี่ปุ่นจึงต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เพื่อใช้พื้นที่ร่วมกันในการเกษตร คนในหมู่บ้านมีหน้าที่ดูแลผลผลิตทางการเกษตร ป้องกันผลผลิตจากภัยธรรมชาติและป้องกันอันตรายจากบุคคลนอกหมู่บ้าน ซึ่งถ้าใครที่ไม่สามารถเรียนรู้การอยู่ร่วมกันและทำตัวให้เป็นที่ยอมรับ

ของคนในหมู่บ้านได้ ก็จะถูกขับไล่ออกจากหมู่บ้าน จากทัศนคติต่อกลุ่มที่เหนียวแน่น ทำให้คนญี่ปุ่นนั้นยอมทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อกลุ่มที่ตนได้สังกัดอยู่

แม้ว่าภาพของประเทศญี่ปุ่นจะเปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรมตั้งแต่สมัยการปฏิรูปเมจิ ทัศนคติในเรื่องกลุ่มก็ยังคงเหนียวแน่นไม่แตกต่างไปจากอดีต ในสังคมธุรกิจ บริษัทต่าง ๆ จะยึดถือเรื่องกลุ่มเป็นอย่างมาก คนญี่ปุ่นจะถือว่าบริษัทเป็นกลุ่มของตนเอง และจะให้ความสำคัญมากกว่าครอบครัวของตน พวกเขาจะทำงานให้แก่บริษัทอย่างเต็มที่ ปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้านาย ซึ่งบริษัทก็จะตอบแทนโดยใช้ระบบการจ้างงานตลอดชีพ (Lifetime employment system) เช่นเดียวกับในอดีต ที่ชามูโระจะรับใช้นายคนเดียวไปตลอดชีวิต ครอบครัวพ่อแม่ญี่ปุ่นจะสอนให้ลูกของพวกเขามีทัศนคติที่ดีต่อกลุ่มและสนับสนุนให้ลูกของตนนั้นอิงกับกลุ่ม สะท้อนให้เห็นว่า สังคมญี่ปุ่นมีทัศนคติไม่ติดต่อกันที่ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม หรือไม่มีกลุ่มสังกัดที่ถูกรเรียกว่า “บุระคุมิน”

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทัศนคติต่อกลุ่มนี้จะฝังรากลึกอยู่ในสังคมญี่ปุ่นมาอย่างยาวนาน แต่สิ่งนี้ก็ก่อให้เกิดความกดดันต่อพวกเขาทำให้พวกเขาขาดความเป็นส่วนตัว จนบางคนถึงกับต่อต้านและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อกลุ่ม นอกจากนั้นเมื่อญี่ปุ่นประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้บริษัทต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงระบบการจ้างคนตลอดชีพ เปลี่ยนมาเป็นการจ้างและจ่ายเงินพนักงานตามความสามารถ และจ้างตามสัญญาจ้างมากกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านาย-ลูกน้อง ไม่กลมเกลียวมากเหมือนเดิม

สิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อกลุ่มอย่างเห็นได้ชัด คือ การที่รัฐบาลญี่ปุ่นมีนโยบายในการผ่อนคลายนกฏระเบียบต่างๆในการทำธุรกิจ เพื่อจำกัดการแข่งขันกันเองระหว่างบริษัทในกลุ่มธุรกิจเดียวกัน มาเป็นการยอมรับให้ธุรกิจต่างๆสามารถแข่งขันกันได้อย่างเสรีมากขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลมาจากสภาพเศรษฐกิจของญี่ปุ่น และทัศนคติของคนญี่ปุ่นที่เปลี่ยนไปที่ต้องการอิสระมากขึ้น

อีกสิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัด คือ ปัจจุบันมีคนญี่ปุ่นจำนวนมากที่ไม่มีสังกัดและไม่ต้องการที่จะพึ่งหรือเข้าไปสังกัดกลุ่มใด ซึ่งกลุ่มคนพวกนี้จะเรียกตัวเองว่า “ฟรีเตอร์” (freeter) คนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นเยาวชนรุ่นใหม่ที่จบชั้นมัธยมปลายแล้วตัดสินใจไม่เลือกสอบเข้ามหาวิทยาลัย และไม่คิดจะสมัครทำงานในบริษัทใดๆ เพื่อจะได้ใช้เวลาที่มีอยู่ไปฝึกฝนทำโนสิ่งหรือโนงานที่เขารักแทน

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ทักษะคติในเรื่องกลุ่มเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในการทำงาน ความกลมเกลียวและความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นในครอบครัว หมู่บ้าน และบริษัท จนนำไปสู่การบริหารงานที่มีประสิทธิภาพของประเทศ ถึงแม้ว่าทัศนคติในเรื่องกลุ่มได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วในปัจจุบัน เพราะทั้งในระดับรัฐบาลเองก็ยังมีทัศนคติในเรื่องกลุ่มที่เปลี่ยนไป หรือแม้กระทั่งคนในสังคมเองก็รู้สึกจะยอมรับทัศนคติที่เปลี่ยนไปด้วย ซึ่งแรงกระตุ้นในการเปลี่ยนแปลงทัศนคตินี้ อาจจะมาจากสภาพเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่มีคนตกงาน และความต้องการเป็นอิสระจากความกดดันที่ต้องอยู่ภายใน “กรอบ” ของกลุ่ม

บรรณานุกรม

- กาญจนา ประสพเนตร. วิวัฒนาการวรรณคดีญี่ปุ่นสมัยโบราณ – สมัยเอโดะ.
โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
2536
- กิตติ ประเสริฐสุข “การปฏิรูปเศรษฐกิจในญี่ปุ่น : ภาพรวมของการผ่อนคลาย
กฎระเบียบ,” วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 2 /2546. กรุงเทพฯ :
ธรรมศาสตร์, 2546
- กระจกสองญี่ปุ่น. แปลจาก Nihontateyoko โดยสมาคมส่งเสริม
เทคโนโลยี (ไทย – ญี่ปุ่น). กรุงเทพฯ : สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย –
ญี่ปุ่น), 2541
- กำชัย ลายมิตร. โครงสร้างทางสังคม และความนึกคิดของคนญี่ปุ่น. เอกสาร
วิชาการไทย – ญี่ปุ่นศึกษา. 1980
- ขุนทอง อินทร์ไทย. มองปัญหาญี่ปุ่นและหันมามองไทย. กรุงเทพฯ : ธีรพงศ์การ
พิมพ์, 2536
- พรณี ฉัตรพลรักษ์, ร.ศ. เจ็ดทศวรรษแห่งการครองอำนาจของนักรบญี่ปุ่น.
กรุงเทพฯ, 2532.

พรรณณี ฉัตรพลรักษ์,ร.ศ. “โทกูงาวะญี่ปุ่นกับการพัฒนาประเทศสมัยเมจิ” วารสารไทย – ญี่ปุ่นศึกษา, 2525.

พิพาดา ยังเจริญ. ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ฟูคุทาเกะ, ทาดาชิ. โครงสร้างสังคมญี่ปุ่น. พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย บุญยง ชื่นสุวิมล. กรุงเทพฯ : รามการพิมพ์, 2543

ทัศนีย์ เมธาพิไลษฐ์. บทความ “สภาพปัจจุบันเกี่ยวกับโอกาสในการทำงานของชายและหญิงในญี่ปุ่น”. วารสารญี่ปุ่นศึกษา, ฉบับที่ 1 ประจำปี 2543 – 2544.

นากาเนะ ชิเอะ. Tateshakai no Ningenkankei. สุริชัย หวันแก้ว (บรรณาธิการแปล). สังคมญี่ปุ่น. เอกสารวิชาการของสถาบันเอเชีย อันดับที่ 17. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 1982

บารณี บุญทรง. วิทยานิพนธ์ “การศึกษาบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงทำงานในสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

เบ็ญจา จิรภัทรพิมล. บทความ “แรงงานสตรีกับการพัฒนาอุตสาหกรรมของ
ประเทศญี่ปุ่น. วารสารไทย- ญี่ปุ่นศึกษา, ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ.
2536.

มณฑา พิมพ์ทอง. มองสังคมญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากวรรณกรรม.
โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ. 2547

มาลินี วงศ์พานิช. แรงงานหญิงกับสังคมยุคใหม่ในญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2527.

ยุพา คลังสุวรรณ. “การศึกษาของญี่ปุ่น” ญี่ปุ่นศึกษา, ฉบับที่ 2 /2003

ยุพา คลังสุวรรณ. ญี่ปุ่นสร้างชาติด้วยความรักและภักดี. กรุงเทพฯ : 2547.

ยุพา คลังสุวรรณ. วัฒนธรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : ธรรมศาสตร์, 2542

ยุพา คลังสุวรรณ. “พ่อค้าเอโดะ” วารสารญี่ปุ่นศึกษา, 2 /2544.

- ยุทธศักดิ์ คณาสวัสดิ์. สำรวจกฎหมายรีไซเคิลในประเทศไทยญี่ปุ่น. วารสารส่งเสริมการลงทุน, ๑.6 ปีที่ 12, 2544
- “.....”. ไปอุตสาหกรรมรีไซเคิลขยะในญี่ปุ่น. วารสารส่งเสริมการลงทุน, ๑.6 ปีที่ 12, 2544 Koya Ishino and others. TACKING THE WASTE PROBLEM : Environmental Concerns and Recycling Efforts. Foreign Press Center. Tokyo, 1992
- ไรเซาเออร์, เอ็ดวิน โอ. ญี่ปุ่น แปลจาก The Japanese บรรณาธิการโดย วุฒิชัย มูลศิลป์และสุภัทรา นิลวัชระ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2524.
- ไรเซาเออร์, เอ็ดวิน โอ. เรื่องของชนชาติญี่ปุ่น. แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒน์นพงศ์. กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, 2525.
- วรินทร์ ววงค์. การศึกษากับการสร้างคนแบบญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2546
- ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี. “ระบบการจ้างงานและโครงสร้างสังคมของญี่ปุ่น,” วารสารไทย – ญี่ปุ่นศึกษา ฉบับเดือน ต.ค. - ธ.ค. กรุงเทพฯ : ธรรมศาสตร์, 2528

อาทรร พึ่งธรรมสาร. วิวัฒนาการวรรณกรรมญี่ปุ่นหลังสงคราม.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ. 2528

เอซุระ, เอฟ ไวเกล. ญี่ปุ่น : ผู้เป็นหนึ่งใน แปลจาก Japan as No.1 บรรณาธิการ

แปลโดย บัญญัติ สุรการวิทย์. กรุงเทพฯ : ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528

ฮิมิตะ ณ เกียวโต. จดหมายจากเกียวโต. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : อมรินทร์

พรินติ้ง, 2546

Benedict, Ruth Fulton. 1945. The Chrysanthemum and Sword.

ดอกเบญจมาศกับดาบซามูไร. อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ (แปล).

เอกสารทางวิชาการของสถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กรุงเทพฯ. 1982

Fukutake Tadashi. Nihon Shakai no Kozo. ดร.บุญยง ชื่นสุวิมล (แปล)

โครงสร้างสังคมญี่ปุ่น. มุลินิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ

มนุษยศาสตร์. 2538

Woronoff, Jon. Japan as anything but Number one. New York :

M.E. Shape, Inc., 1990

Miho Namba. Resources. Asia Pacific perspective, Volume 1 No.1, May 2003

“.....”. RECYCLE : Moving toward a less wasteful society, Volume 1 No.4, August 2003

Global Environmental Technology Promotion Committee. Recycle in Japan. Osaka Science & Technology Center, 2003

<http://www.japan.com/living/recycling/index.php>

Huey, Robert N.. A Survey of Japanese Literature Today. Kodansha. Japan, 1984

Miner, Earl. Principles of Classical Japanese Literature. Princeton University Press. America. 1985

Putzar, Edward. Japanese Literature A Historical Outline. The University of Arizona Press. America. 1973